

Geç Antik Çağ Roma ve Doğu Roma Hukukunda Kölelikle İlgili Kanunlar Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Laws on Slavery in Roman and Eastern Roman Law in Late Antiquity

Talat KOÇAK

Öz- Roma hukuku, dünya hukuk sistemleri içerisinde, etkisini günümüzde de hissettiren önemli bir hukuk ekolüdür. İlk Çağ halklarında var olan köleci sistem ilk devirlerden itibaren Roma ve Doğu Roma toplumlarında da kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda Roma hukuku külliyyatında kölelikle ilgili kanunlar epeyi bir yer tutmaktadır. Özellikle Codex Theodosianus, Corpus Iuris Civilis ve Ecloga'da Roma ve Doğu Roma'da köleci sistemin işleyişi hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Hristiyanlığın kabulünden sonra bazı yeni azat etme yöntemleri Roma hukuk külliyyatında yer bulsa da köleci sistemde bir değişiklik olmamıştır. Makalede kronolojik olarak Geç Antik Çağ'da, Roma ve Doğu Roma hukukunda kölelikle ilgili kanunların geçirdiği değişim ve dönüşüm üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler- Kölelik, Roma Hukuku, Digesta, Ekloga, Hristiyanlık.

Abstract - Among the world's legal systems, Roman law is an important school of law that still has an impact today. The slavery system, which existed in the First Age civilizations, has also found its place in Roman and Eastern Roman societies since the early ages. In this context, laws related to slavery take an important place in the Corpus of Roman law. It is possible to find information about the functioning of the slavery system in Rome and Eastern Rome, especially in the Codex Theodosianus, Corpus Iuris Civilis, and Ecloga. Although some new methods of liberation were included in the Corpus of Roman law after the adoption of Christianity, there was no change in the slavery system. In this article, we will chronologically focus on the change and transformation of the laws regarding slavery in Roman and Eastern Roman law in Late Antiquity.

Keywords- Slavery, Roman Law, Digesta, Ecloga, Christianity.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Talat KOÇAK

Afyon Kocatepe Üniversitesi <https://ror.org/03a1crh56>

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye

ORCID: [0000-0003-4030-7966](https://orcid.org/0000-0003-4030-7966)

e-mail: talatkocak@gmail.com

Başvuru/Submitted: 09.11.2022

Kabul/Accepted: 17.04.2023

Atf: Koçak, Talat, "Geç Antik Çağ Roma ve Doğu Roma Hukukunda Kölelikle İlgili Kanunlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2023), s. 82-94.

Citation: Koçak, Talat, "An Evaluation of the Laws on Slavery in Roman and Eastern Roman Law in Late Antiquity", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (June 2023), p. 82-94.

EXTENDED ABSTRACT

Slavery institution has been applied in many states since the first age. Relations between slaves and other social classes, which are important elements of social life in Rome, have an important place in law. In Roman law, slaves are included in the subject of property law. Slaves were seen as a member of the household during the first periods when their numbers were low. This relatively privileged situation changed over time. There was an increase in the number of slaves in direct proportion to the victories gained during the imperial period. This increase had a negative effect on the legal and social status of the slaves. The increase in the number of slaves made it even more difficult for slaves to be freed. A certain coefficient was introduced in the mass freeing operations. The aim here was the anxiety of breaking the established rules of Rome by being of different nationalities and being too much. However, their masters' rights over slaves were further expanded.

In Rome, slave resources are examined under two headings. These are called slavery through birth and loss of liberty. If a person was born from a slave mother and father, he would continue his life as a slave. Although there are many varieties of slavery through the loss of liberty, this matter generally means that prisoners captured in wars continue their lives as slaves. Obtaining slaves through wars was the most common method in Rome. Because according to the Romans, “All non-Roman barbarian tribes are slaves”.

According to Roman law, marriages between slaves were not considered legitimate marriages. Children born in a situation defined as the actual merger were registered as the property of the master. The transformation of the actual mergers between slaves into a legally recognized marriage was achieved by the slaves gaining freedom.

It was possible for a slave to gain freedom in Roman law. In general, this freedom could be gained by the method of freeing. There were different kinds of emancipations such as Manumissio Testamento (with testament), Manumissio Vindicta (with sticks), Manus Censu (with censor approval), Manumissio Ecclesia (in church). After the acceptance of Christianity, the method of emancipation in the church started to be applied frequently.

Apart from being freed there were many ways to gain freedom. For example, if the owner treated the slave cruelly, the slave was freed. Freedom could be bestowed on slaves who had served their empire greatly and acted as heroes in the war.

In time, the class of free people was formed in Roman society. A slave freed in Roman law did not have the same rights as an innate Roman citizen. First of all, the old slaves who belonged to the freed class in Roman society had to be respectful of their former masters. If they made an agreement on terms of working or paying some money after being freed in exchange for their freeing, they had to fulfill this obligation. He was again included in the freed slave class who did not fulfill these obligations.

However, the freed men could not become senators. In addition, they were forbidden to marry free citizens until the end of the republican period. This ban was eliminated by the enactment of the laws that regulated marriage during the Augustus period (Lex Iulia de Mariendis Ordinibus). Apart from the rights reserved by his master, the difference between the freedmen and the free-born people completely disappeared during the Justinian period in the field of private law and public law. Neither the negative laws regarding the status of the freedmen were included in the next law studies.

There are many laws related to slavery in law studies, such as the Law of the Twelve Tables, Codex Theodosianus, Corpus Juris Civilis and Ecloga. Chronologically, there is an improvement in the rights of slaves in the mentioned law studies. There are two main reasons for this. The first one is that, it is difficult to obtain cheap and easy slaves because the conquests stopped when the Roman Empire reached its natural border. The other reason is that Christianity is a state religion in Rome.

GİRİŞ

Kölelik, en geniş tanımlamayla bir kişinin başka bir kişinin malı olması anlamına gelmektedir. Eskiçağ devletlerinin tamamında görülen bu uygulama günümüzde artık yasa dışıdır ve uygulanmamaktadır. Eskiçağ toplumlarında insanlar hürler ve köleler olarak ikiye ayrılmaktadır. Mezkûr devirde hukuk bakımından hür kişiler hakların sahibi (obje), kölelerse hakların konusu (süje) içerisinde değerlendirilirdi¹.

İlk devirlerden itibaren kölelik kurumu bazı iktisadi ve toplumsal gereklilikler sonucu ortaya çıkmıştır. Roma hukukunda kölelik belirli bir sistematik içerisine oturtulmuştur. Hristiyanlığın devlet dini olmasından sonra ilgili kanunlarda kölelere yönelik müspet olarak değerlendirilebilecek bazı değişiklikler yapılmıştır.

Roma Toplumunda Köleliğin Kaynakları

Roma toplumunda köleliğe neden olan unsurlar, Geç Antik Çağda aynen devam etmiştir. Roma toplumu üzerine yapılan araştırmalarda kölelerin sayılarına net istatistiki bilgiler maalesef yoktur². Kesin olan tek şey sayılarının Roma'nın iç ve dış politikasıyla doğru orantılı olarak zaman zaman artıp azaldığıdır³.

Başlangıçta sosyolojik açıdan kölelerin durumu oldukça iyiydi. Hukuken olmasa da kendilerine ailenin bir ferdi gibi muamele ediliyordu ve ailenin reisi sayılan babanın hâkimiyetinde (*patria potestas*) kendilerine özgür kişilerden çok farklı davranılmıyordu. Köleler aile reisinin denetimi altındaki diğer aile bireyleriyle hanenin sorumluluklarını paylaşıyorlardı. Bu durumun temel nedeni, ilk devirlerde Romanın bir tarım toplumu olmasıydı. Dolayısıyla ailenin diğer fertleriyle birlikte köleler de ailenin ekonomik faaliyetlerine destek oluyorlardı. Böylelikle köleler, başlangıçta sayıları az olmasının verdiği avantajla, toplumsal açıdan aile efradıyla yakın ilişkiler geliştirebildiler⁴. Sahibin köle üzerindeki hukuki durumu için aile evladının durumundan farklı olarak "*dominica potestas*" deniyordu. Zamanla bu iki hâkimiyet hakkı kölelerin aleyhine farklılaşmıştır⁵.

Doğum Yoluyla Kölelik

Köle bir annenin veya anne-babanın çocuğu köledir⁶. Çünkü Roma hukukunda bir kölenin hür bir kimseyle ilişkisi, kabul edilemez bir durumdur. Bu durum meşru evlilik sayılmadığı gibi, köle bir kadından doğan çocuk köle olurdu. Bununla birlikte özgür bir kadından doğan çocuk, babası köle dahi olsa bazı küçük istisnalar dışında hukuk önünde hür bir birey olarak kabul edilirdi⁷.

Hürriyetin Kaybedilmesiyle Kölelik

Savaşlar yoluyla veya özel bir durum neticesinde cezalandırılma yoluyla oluşan kölelik olarak ikiye ayrılır⁸. Savaşta esir düşme sonucunda oluşan kölelik, Roma İmparatorluğu'nda köleci sistemi besleyen bir fiili durum oluşturmuştur⁹. Roma İmparatorluğu savaş meydanlarında zaferler kazandıkça başta başkent olmak üzere devletin sınırları içerisindeki bütün şehirlerde köle sayısı artmıştır.

MÖ II. yüzyıl, antik dünya halkları için anarşi ve kargaşa dolu bir dönemdir. Bu devir Roma için fetihler ve zaferler çağıdır. Savaş meydanlarında kazanılan zaferler ülkenin demografik yapısında değişim ve kölelerde artış olmasının en önemli sebebidir. Bu durumun bir sonucu olarak Roma

¹ Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38 (3), 1981, s. 65.

² Henrik Mouritsen, "Slavery and Manumission in the Roman Elite: A Study Of the Columbaria of the Volusii and teh Statilii", *Roman Slavery and Roman Material Culture*, (Ed. Michele George), Toronto, 2013, s. 43.

³ Roma'nın savaş meydanlarında kazandığı zaferle doğru orantılı olarak köle sayısında bir artış olmuştur. Bkz. Bülent Tahiroğlu, "Roma Hukukunda Azad Etmenin Tahditleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (4), 1973, s. 523.

⁴ Özcan Karadeniz, *Roma Hukuku*, Ankara, 1977, s. 131.

⁵ Bülent Tahiroğlu - Belgin Erdoğan, *Roma Hukuku Meseleleri*, İstanbul, 1982, s. 30.

⁶ Şakir Berki, *Roma Hukuku*, Ankara, 1949, s. 109.

⁷ Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul, 1974, s. 353

⁸ Serpil Altop, *Roma Hukuku'nda Kölelik*, İstanbul, 2002 s. 26-32.

⁹ Romalılara göre Romalı olmayan "*tüm barbar kavimler köle olarak yaratılmıştır*". Topluma hâkim olan bu genel kanıdan dolayı Romalılar askeri seferlerin sonucunda elde edilen ucuz iş gücü olarak gördükleri esirlerin ülkeye getirilmesini iktisadi açıdan olumlu karşıyorlardı. Çünkü bu durum köle fiyatlarının düşmesi anlamına geliyordu. Bkz. Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, İstanbul, 2010, s. 16.

toplumunda lüks yaşam ve sefahat artmıştır¹⁰. Uzun süren savaşlar neticesinde ele geçirilen savaş esirlerine zalimce davranıldığı bilinmektedir. Roma İmparatoru Octavianus (*Augustus*) (MÖ 27-MS 14) döneminde kısmen sağlanan barış ortamı¹¹ sayesinde, savaşların azalmasından dolayı pazarlara getirilen köle sayısı azalmıştır. Bu durum kölelere daha insancıl muamele edilmesinin yolunu açmıştır¹².

Askerlik hizmetinden kaçan Roma vatandaşları (*infrequens, indelectus*) köle durumuna düşerdi. Roma Devletini yönetme yetkisine sahip olan *magistra*'lar, onları Roma halkının menfaatleri icabı satışa çıkartır ve asker kaçağı, satın alan kimsenin kölesi olurdu¹³.

XII Levha Kanunları'na göre bir kimse borcunu hâkim kararıyla ödemeye mecbur edildiği (*iudicatus*) ya da *magistra* huzurunda borcunu kabul ettiği (*confessio in iure*) halde borcunu ödemezse, alacaklısı tarafından özgürlüğüne el koyma yoluyla (*manus iniectio*) köle gibi satışa çıkartılabildi. Fakat bir Roma vatandaşının Roma toprakları içerisinde köle olması kanunen yasak olduğu için bu satış devletin sınırını oluşturan Tiber Nehri'nin öteki kıyısında yapılıyordu¹⁴.

20 yaşından büyük özgür bir Romalı kendini köle olarak sattırırsa köle durumuna düşerdi¹⁵. Bu durumun temel sebebi, bazı Romalıların kendini arkadaşı vasıtasıyla köle gibi 3. şahıslara sattırıp, daha sonra özgür olduğunu kanıtlayıp serbest kalması ve alınan parayı kendi aralarında paylaşarak haksız kazanç elde etmeleriydi. Bu kötü niyetli mali çıkar sağlama durumu karşısında Roma hukukunda bir caydırıcı ilke olarak, satılan kişinin köleliğinin tescillenmesi sağlanmıştır¹⁶.

İşledikleri suçlardan dolayı bazı ağır cezalara çarptırılmış olan kişiler de köle olurdu. Örneğin kamuya dair işlenen bir suçtan dolayı çarmıha gerilme veya kılıçla idam edilme, ömür boyu maden ocaklarında çalışma, gladyatörle dövüşme gibi cezalar¹⁷ alanlar da köle durumuna düşerlerdi¹⁸.

MS 52 yılına tarihlenen bir kanuna göre bir köleyle sahibinin yasaklamasına ve tüm uyarılara rağmen cinsel ilişkiye giren hür bir Roma vatandaşı kadın köle olurdu. Bu kanun büyük tartışma yaratmış ve İmparator *Iustinianus* (MS 527-565) devrinde yürürlükten kaldırılmıştır¹⁹.

Kölenin Hukuki Durumu

Roma hukukunun geçirdiği tüm evrelerde köleler şahıs olarak tanımlanmamıştır. Romalılar bu durumu "*servus nullum caput habe*" (kölenin şahsiyeti yoktur) sözüyle ifade etmişlerdir²⁰. Hak ehliyetleri olmadığı için borç altına giremezler, davacı ve davalı olamazlardı²¹. Efendisinin malı (*res mancipi*²²) statüsündeydi ve eşya hukukunun konusu içerisinde değerlendiriliyordu²³. Malik; kölenin

¹⁰ Umur, *Roma Hukuku*, s. 358.

¹¹ J. W. Rich, "Augustus, War and Peace", *Augustus*, (Ed. Jonathan Edmondson), Edinburgh, 2009, s. 137-164.

¹² Malay, *Çağlar Boyu...*, s. 18.

¹³ Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 134.

¹⁴ Umur, *Roma Hukuku*, s. 360.

¹⁵ Keith R. Bradley, "Roman Slavery and Roman Law", *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, 15 (3), 1988, s. 482.

¹⁶ Altop, *Roma Hukuku'nda...*, s. 35-36.

¹⁷ Burada unutulmaması gereken şey bu kişilerin belirli kimselerin kölesi olmayıp, çarptırıldıkları cezaların kölesi (*servitus poene*) olduklarıdır. Umur, *Roma Hukuku*, s. 361.

¹⁸ Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 133.

¹⁹ Altop, *Roma Hukukunda...*, s. 36.

²⁰ H. Cahit Oğuzoğlu, *Roma Hukuku*, Ankara 1956, s. 57.

²¹ Edgar S. Shumway, "Freedom and Slavery in Roman Law", *The American Law Register (1898-1907)*, 49 (11), 1901, s. 637; Şahin Akıncı, *Roma Hukuku Dersleri*, Konya, 2014, s. 165.

²² Eski Devir ve Klasik Devir Roma Hukukunda sosyal ve ekonomik açıdan en kıymetli mal grubuna verilen isim. Bir tarım toplumu olan Roma'da özellikle çiftçilikle ilgili ehemmiyeti bulunan şeyler (İtalya arazisi, İtalya arazisi üzerindeki tarımsal irtifak hakları, köleler, boyun ve sırt gücünden yararlanan yük ve çeki hayvanları) bu kategori içerisinde. Paul Koschaker, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, (Çev. Kudret Ayiter), Ankara, 1971, s. 110.

²³ Umur, *Roma Hukuku*, s. 361.

üzerinde maddi tasavvurda bulunabilir²⁴, suç işlerse cezalandırabilir, hatta hayatına son verebilirdi²⁵. Bu mutlak hâkimiyet (*dominica potestas*) köle kaybolursa veya kaçsa dahi yine devam ediyordu. Köle efendisi tarafından terk edilirse bu hakkından vazgeçmiş oluyordu. Fakat haklar bakımından kölenin durumunda bir değişiklik olmuyor, hukuken terkedilmiş mal (*res derelictae*) hüviyetiyle yaşamını sürdürmeye devam ediyordu²⁶.

Köleler şahıs sayılmadığı için kanun önünde geçerli bir evlilik yapmaları mümkün değildi. Onların evlilikleri hukuki sonuçları olmayan fiili birleşmelerden ibaretti²⁷. Hür bir kişiyle kölenin birleşmesine *contubernium* adı verilirdi²⁸. Gerek *contubernium* gerekse köleler arasında olan birleşmelerde evlilik, hürriyetin elde edilmesi neticesinde resmiyet kazanırdı²⁹.

Codex Theodosianus'da bulunan hüküm kölelerle birliktelik noktasında oldukça tavizsiz ve tartışmasızdır. (C. Th. 4. 12. 1.)

“Hür bir kadın, bir kölenin elinden veya başka bir kişiden şiddet görürse ve bir köle erkekle rızası dışında birleşirse kanunun gerektirdiği şekilde intikamı alınır. Ancak bir kadın kendi şerefli konumuna ilişkin düşüncesizce davranırsa, hürriyetinden yoksun bırakılır ve çocukları, dost hayatı yaşadığı kölenin efendisinin köleleri olur.”³⁰

Sınıflar arası keskin ayırmadan dolayı oluşan köle ile evlilik hususu Hristiyanlığın etkisiyle yumuşamıştır³¹. İlk Hristiyan yasa kitabı olarak kabul gören, İmparator III. Leo (717-741) döneminde kodifiye edilen yasaların yer aldığı *Ecloga*'ya göre (E. 8. 1. 3.) köle “efendisi tarafından özgür biriyle evlendirilirse özgür olur”. Tabii burada bile kölenin efendisinin onayıyla evlendirilmesi şarttır.

Bazı yetenekli köleler Roma toplumunda efendisinin verdiği sermayeyle (*peculium*) ticaret yapabiliyorlardı. Verilen bu anapara hukuken efendiye, fiilen köleye aitti. Bu uygulama ticari istidadı olan kölelere görece bir özgürlük sağlamıştı. Nitekim motivasyonu artırmak için bazı malikler yapılan ticarete köleyi kâra ortak ediyorlardı. Bu uygulama sayesinde uzun vadede köle hürriyetini efendisinden satın alabiliyordu³².

Hâkimiyeti altında tuttuğu kölesine sermaye veren bir efendi³³, yalnızca *peculium* ile sınırlı olarak kölenin ticaret sırasında yaptığı bütün borçlardan sorumluydu. Alacaklıların köle sahibine açtığı

²⁴ Cicero “Şayet birisi denizdeyken (gemideki herhangi bir) yükünü atmak mecburiyetinde kalırsa, oldukça kıymetli olan atını mı, yoksa ucuz ve değersiz olan kölesini mi atmalıdır? Kişisel mal varlığı birini, insanlık ise diğerini gerektirir” demiştir. Bkz. Erkan Kurul, “Rhodos’luların Denizcilik Yasası: Nomos Rhodion Nautikos”, *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, C. II, 2014, s. 527. Denizcilikle ilgili Roma’da kullanılan Rodos Denizcilik Yasası’nın bazı maddeleri kölelerle ilgilidir. Bu maddeler Geç Antik Çağ’da, III. Leo’nun yasa çalışmalarında, noktasına dokunulmadan aynen muhafaza edilmiştir Talat Koçak, “Geç Antik Çağ’da Doğu Roma (Bizans) Hukukunun Tarihi Seyri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 2019, s. 131).

²⁵ *Codex Theodosianus*'da efendinin köleyi geçerli bir sebep yoksa öldürmesi cinayet sayılıyordu. Böyle durumda köle sahibi yargılanıyordu. (C. Th. 9. 12. 1) “Eğer bir efendinin bir köleyi hafif değnekle dövmesi gerekiyorsa veya onu gözaltına almak amacıyla zincire vurursa, böyle bir durumda köle ölürse malik hukuk önünde cinayetle suçlanamaz. Çünkü zaman sınırlamaları ve yasal yorumların tüm değerlendirmelerini kaldırıyoruz. Efendi gerçekte kendi hakkını ölçsüz kullanamayacak, ancak köleyi keyfi olarak değnek veya taş darbesiyle öldürmesi durumunda, köleyi iple asılmasını emrederse, utanç verici bir emir vererek yüksek bir yerden attırırsa, zehirletirse, genel cezalar uygulayarak bedenini yaralarsa, vahşi hayvan pençeleriyle uzuvlarını kestirirse, (kölenin) bedenini yakarak ya da canavarca barbar vahşeti ile bedenleri ve uzuvları kan revan içinde takatsız bırakarak işkencelerle öldürürse cinayetten suçlu olacaktır.”

²⁶ Ziya Umur, *Roma Hukuku Lüğati*, İstanbul, 1975, s. 180.

²⁷ Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukundan Kadın*, İstanbul, 2010, s. 93.

²⁸ Adolf Berger, “Contubernium”, *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, Philadelphia, 1953, s. 415.

²⁹ Kudret Ayiter, *Roma Aile Hukuku*, Ankara, 1963, s. 11.

³⁰ *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, (Latince den İngilizceye Çeviren: Clyde Pharr v.d.), New Jersey 1952, s. 92.

³¹ Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu’na etkisi için bkz. Arthur Cushman McGiffert, “The Influence of Christianity upon the Roman Empire”, *The Harvard Theological Review*, 2(1), 1909, s. 28-49.

³² Akıncı, *Roma Hukuku*, s. 169.

³³ Köleci sistem olmayan bir ekonomide, emek miktarını kişi kendi belirler. Tüketim kararlarını kendisi alır. Bununla birlikte, köleci sistem ekonomisinde, hem bir köleden çıkarılacak emek miktarı hem de onun tüketim veya beslenme alışkanlığı köle sahibi tarafından belirlenir. Yoram Barzel, “An Economic Analysis of Slavery”, *The Journal of Law & Economics*, 20 (1), 1977, s. 87.

davalara *actio de peculio* adı veriliyordu. Nitekim bu durum gemi sahipleri (*exerciter navis*) için de geçerliydi. Bir gemi sahibi, gemisinin sevk ve idaresi için bir köleyi kaptan (*magister navis*) tayin ederse, geminin bütün idare ve ekonomik işlerinden kaynaklanan sıkıntılardan dolayı armatöre dava açılabilirlerdi (*actio exercitoria*)³⁴.

Köleler, efendilerin *auctoritas*'i³⁵ ile pagan tanrılarına adak (*votum*) yapabilirlerdi. Ancak dileği gerçekleşip, adaklarını yerine getirmedeğ i takdirde bunun sorumluluğu yine efendiye aitti³⁶.

Köleler insan olması itibariyle suç işlediklerinde kamu otoritesi tarafından cezalandırılırlardı. Bu cezalandırma işlemi onun hukuk önünde bir şahıs olarak görüldüğü anlamına gelmez. Bu yargılamalardaki genel amaç kölelerin yasa dışı davranışlarının önlenmesiydi. Kölelere verilen cezalar özgür insanlara verilenlerden daha ağırdı. Roma toplumunda köle sayısındaki artış, efendilerin kölelerden çekinmeye başlamalarına neden olmuş, bu yüzden çok ağır hükümler içeren yasalar ortaya çıkmıştır. Örneğin MS 10 yılında çıkartılmış olan *Senatus Consultum Silanianum*³⁷, kölelerin sahiplerini öldürmelerinin önüne geçmek adına oldukça şiddetli hükümler içermektedir. Bu yasaya göre, malik öldürülmüş ve öldürenin kim olduğu bulunamamışsa bütün köleler işkenceye tabi tutulurdu. İşlenen cinayet sırasında efendisinin yardımına koşmadığı anlaşılan bütün köleler ölüme mahkûm edilirdi. Bununla birlikte katili haber veren köleyse, *magistra* tarafından özgürlüğüne kavuşturulurdu³⁸.

Roma Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi

Roma Hukukunda kölenin hür vatandaş haline gelmesiyle ilgili birçok uygulama mevcuttur. Bu uygulamaları azat etme ve diğer özgür kalma yolları şeklinde iki ana başlık altında toplamak mümkündür³⁹.

Azat Etme (Manumissio)

Kölenin sahibinin isteğiyle özgürlüğünü elde etmesine azat etme (*manumissio*) denir. Roma hukukunda bu yolla özgürlüğünü kazananlara azatlı manasında *libertus* adı verilmiştir. *Libertus* durumunda olanları, hür durumda hür doğanlardan (*ingenuus*) daha aşağı görülür, farklı bir kategoride değerlendirilirdi⁴⁰.

Kölenin birden fazla sahibi varsa özgür olmak için diğer ortakların da onayı gerekmektedir. Yalnız birisinin azat etmesiyle köle özgürlüğüne kavuşamaz, sadece onun hissesi diğer maliklerin üzerine intisap ederdi. *Iustinianus* döneminde hissedarlara uygun görülen bir bedel karşılığı kölenin azat edilebilmesine olanak sağlayan yasalar çıkartıldı⁴¹.

Roma hukukunda azat etme yöntemi iki başlık altında incelenebilir.

Ius Civile'nin Azat Etme Yöntemleri

Roma hukukunun eski hukuk dönemi diye adlandırdığımız evresinde köle sadece dört yöntemle azat edilebilirdi.

³⁴ Türkan Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, İstanbul, 1978, s. 206-207.

³⁵ *Potestas*'a benzeyen bir hâkimiyet şekli. Bir malı devredenin devralana karşı borçlu bulunduğu durumlar için kullanılırdı. Umur, *Roma Hukuku Lügatı*, s. 26.

³⁶ Umur, *Roma Hukuku*, s. 364.

³⁷ İşlenen cinayetin kimin tarafından işlendiği belli olmayan durumlarda, malikin hâkimiyetinde bulunan bütün kölelerin işkenceye tabi tutulmasına, bu işleme rağmen katil yine ortaya çıkmamışsa yardıma koşmayan bütün kölelerin ölüme mahkûm edilmelerini kararlaştıran *senatus* kararı. Adolf Berger, "Silanianum", *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, Philadelphia, 1953, s. 699.

³⁸ Umur, *Roma Hukuku*, s. 364-365.

³⁹ Efendilerinden memnun olan bazı köleler azat edilmeyi istemiyorlardı. Onlar kadar şanslı olmayan kölelerden bir kısmı ise intihar ediyordu. Ölen bir kölenin cesedi iki saat içinde şehir dışına çıkarılırdı. Tafsilat için bkz. Dan-El Padilla Peralta, "Slave Religiosity in the Roman Middle Republic", *Classical Antiquity*, 36 (2), 2017, s. 354-355.

⁴⁰ Koschaker, *Roma Hususi*..., s. 78; Özcan Çelebican, "Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43 (1), 1993, s. 309.

⁴¹ Umur, *Roma Hukuku*, s. 367.

-Manumissio Vindicta: *Digesta*'nın 40. Bölümün 2. Maddesi 25 alt başlıkla bu konuya ayrılmıştır⁴². Değnekle azat etme yöntemi olarak tanımlanan bu muamele, farazî bir hürriyet davası üzerinden uygulanırdı. Malik, yanına bir arkadaşını ve özgür bırakmak istediği kölesini alarak *magistra* huzuruna gelirdi. Köle sahibinin arkadaşı (*adsertor libertatis*⁴³) bir değnekle kölenin başına dokunarak “bu adamın özgür olduğunu iddia ediyorum” derdi. Buna mukabil efendinin sessiz kalması neticesinde *magistra* köleyi azat ederdi⁴⁴.

-Manumissio Testamento: *Vasiyetname* yoluyla azat etme yöntemi Roma toplumunda sık görülen bir uygulamadır. Malik vasiyetnamesinde ölümünden sonra olmak koşuluyla bir köleyi azat edebilirdi. Bu tür azat etme yöntemi bir şarta bağlı olarak da yapılabilirdi. Vasiyetnamedeki hükümlere göre köle ya sahibi ölünce direkt özgürlüğünü kazanıyor ya da mirasçılara bu durum bir mükellefiyet olarak yükleniyordu. Vasiyetname yoluyla birden fazla köleyi azat etmek mümkündü. Fakat uygulamaya imparatorluk devrinde bir sınırlama getirilmiştir⁴⁵.

Roma'nın ilk devirlerinde köle sahibi kişiler istedikleri sayıda köleye özgürlük verebiliyorlardı. Zaman içerisinde köle sayısının artmasına doğru orantılı olarak azatlı sayısında artış oldu. Roma toplumunda azatlı sayısının artması bazı sosyal problemleri beraberinde getirdi. Azat edilen köleler Roma vatandaşlığını kazanıyorlar ve bu durum eski ayrıcalıklı vatandaşların hoşuna gitmiyordu. Getirilen kölelerin kültürleri, dilleri, inançları Romalıların davranış şekillerinden çok farklıydı. Mevcut durum toplumun yapısını bozmaya başlamıştı⁴⁶.

Augustus devrinde çıkartılan *Lex Fufia Caninia* uyarınca vasiyetname ile azat etme yöntemiyle ilgili başka bazı kısıtlamalar getirildi⁴⁷. Eğer bir kişinin iki kölesi varsa bunları serbestçe özgür bırakabilirdi. Ama ikiden ona kadar kölesi varsa yarısını, ondan otuza kadar kölesi varsa üçte birini, otuzdan yüze kadar kölesi varsa dörtte birini azat edebilirdi. Bununla birlikte azat edilecek köle sayısı yüzü aşamazdı⁴⁸.

Codex Theodosianus'un Suriye'de Arap Hristiyanları arasında rahat uygulanabilmesi için oluşturulan (Suriye Roma Kodu) el kitabının 22. maddesi vasiyetname yoluyla azat etmeyi düzenler. Azat etme oranları *Lex Fufia Caninia* ile aynıdır⁴⁹.

MS 4 yılında çıkartılan *Lex Aelia Sentia*⁵⁰ uyarınca 20 yaşından küçük bir kişinin vasiyetnameyle azat etme yöntemini uygulaması yasaklandı. Bu tarz kısıtlamalar, tamamen olmasa da büyük ölçüde *Iustinianus* döneminde ortadan kaldırılmıştır. Bunun temel sebebi, Hristiyanlığın köleliğe sıcak bakmamasıdır. Ayrıca savaşların azalmasıyla 1. Yüzyıldan itibaren köle sayısında bir düşüş meydana gelmiş, bu durum yasalara da yansımıştır⁵¹.

Devam eden süreçte III. Leo döneminde, kölenin vasiyetname yoluyla azat edilmesi uygulamasına devam edilmiştir. Kanunun 8. bölümünün 2. maddesine göre (E. 8. 1. 2.) “*Ve yine bir köle vasiyetname veya varisin onayı ile kafasına bir pannus giyerse ve ölenin arkasından cenazeyi takip ederse özgür*

⁴² *The Digest Of Justinian*, C. 3., (Latince Metinden İngilizceye Çeviren: Watson A.), Pennsylvania, 1998, s. 425-428.

⁴³ Hürriyet davasında kölenin hür mü yoksa köle mi olduğunu tayin edecek olan şahide verilen isim. Adolf Berger, “Adsertio”, *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, Philadelphia, 1953, s. 351.

⁴⁴ Umur, *Roma Hukuku*, s. 367.

⁴⁵ Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 142-143.

⁴⁶ Akıncı, *Roma Hukuku...*, s. 176.

⁴⁷ Selahattin Eren, “Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23 (3), 2017, s. 294.

⁴⁸ Umur, *Roma Hukuku*, s. 371.

⁴⁹ Yusuf Ziya Kavakçı, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*, Ankara, 1975, s. 22.

⁵⁰ Alan Watson, “Roman Slave Law and Romanist Ideology”, *Phoenix*, 37 (1), 1983, s. 55.

⁵¹ John Madden, “Slavery in the Roman Empire Numbers and Origins”, *Classics Ireland*, 3, 1996, s. 127; Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 146.

olduğunun işaretidir”⁵². *Ecloga*’nın ilgili maddesinden de anlaşılacağı üzere burada vasiyetname yoluyla azat etmede bütün teferruatlar ortadan kalkmıştır.

Manus Censu: *Censor*’ların beş yılda bir yaptıkları sayımlar sırasında köle, efendisinin onayıyla kendisini hür kişilerin olduğu listeye yazdırırdı⁵³. Bu uygulama diğer azat etme yöntemleriyle kıyaslanınca en zahmetsiz olanıydı. İlerleyen zamanda bu tür azat etme sistemi ortadan kalkmıştır⁵⁴.

Manumissio Ecclesia: Hristiyanlığın kabulünden sonra⁵⁵ *Manumissio Vindicta*’nın yerine uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamaya göre malik, kölesiyle birlikte kiliseye gelir ve onu azat ettiğini beyan ederdi. İmparator *Constantinus* (272-337) döneminde uygulanmaya başlayan bu uygulama, II. *Theodosius* (408-450), *Iustinianus* (527-565) ve III. *Leo*’nun (717-741) kanunnamelerinde kendine yer bulmuştur.

Suriye-Roma Kodunun 23. ve 43. maddeleri kilisede azat etme yöntemini düzenler. 43. maddeye göre: “Kölesini şehirde azat işine bir piskopos ve kâhinlerden 6 papaz, köyde ise piskoposun orada bulunan vekili ve oradaki bütün papazlar, 5 ayrı papaz daha ve bütün köylüler şahit olmalıdır ve azat etme vesikasında toplanmalıdır; eğer böyle bir azat etme varsa köle hürdür; kâhinler hazır bulunmamişsa hürriyete kavuşmamıştır; hâlâ köledir”⁵⁶.

Ecloga’da benzer şeyleri ifade eden maddeye göre (E. 8. 1. 1.), “Özgürlük bir köleye ya toplumun önünde kilisede efendisi tarafından azat edildiği bildirildiğinde ya da amacını bilen beş arkadaşı önünde; beş arkadaş bulunmazsa üç kişi önünde herkes tarafından bilinen isimleriyle imzaladıkları bir resmî kâğıt doğrultusunda verilir. Ya da efendisi tarafından yukarıda söylenen üç ya da beş şahidin de imzaladığı bir belgeyle özgürlükleri tevdi edilir”⁵⁷.

Hem Suriye-Roma Kodu’nda hem de *Ecloga*’da hürriyetine kavuşturma uygulamasının, şahitlerin imzası bulunan bir vesika ile kayda alınması şart koşulmuştur. Suriye-Roma Kodu’nda şahitlerin din adamı olması zorunlu tutulurken *Ecloga*’da şahitlerin din adamı olması zorunluluğu yoktur.

Praetor Hukukuna Göre Azat Etme Yöntemleri:

Manumissio inter amicos: Köle sahibi dostlarının önünde bir köleye özgürlük bahsettiğini söylerse *praetor* onu özgür olarak kabul ediyordu⁵⁸.

Manumissio per mensam: Malik kölesini birlikte yemek yemek için sofraya davet ederse, bu onun kölesini azat etmek istediğinin işareti sayılıyordu. Böyle bir durumda köle yine özgür kabul ediliyordu⁵⁹.

Manumissio per epistulam: Malik yanında olmayan kölesine artık özgür olduğunu beyan eden bir mektup gönderirse, *praetor* hukukuna göre mektup kölenin eline geçtiği anda özgürlüğü geçerlilik kazanırdı⁶⁰.

⁵² E. Hanson Freshfield, *A Manuel Of Roman Law the Ecloga Published by the Emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople A. D. 726*, Cambridge 1926, s. 88-89.

⁵³ Prosedüre göre beş yılda bir yapılan ve yaklaşık 18 ay süren nüfus sayımı sırasında köleler bu yöntemle özgür kalabiliyordu. Cumhuriyet devrinde *dictator*, *magistra*, *praetor*, *principatus* devrinde *propraetor* ve *praefectus Aegypti* mezkûr azat işlemini gerçekleştiriyordu. G. Burcu Günveren, “Ius Civile’nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 76(2), 2018, s. 536.

⁵⁴ Şakir Berki, *Roma Hukuku*, Ankara, 1949, s. 114.

⁵⁵ Geç Antik Çağ’da Hristiyanlığın Roma’da devlet dini olmasından sonra köleci sisteme bakış iki temel üzerinde şekillenmiştir: Kölelerin yaygın olarak azad edilmesi ve savaş esirlerinin fidyelerinin ödenerek esaretlerine son verilmesi. Bu açıdan Hristiyanlık, Roma’da köleci sistemle ilgili olarak radikal bir paradigma değişimine gitmemiştir. Aksine kölelerin çektiikleri acılar Hz. İsa’nın yaşadığı acılarla özdeşleştirilmiş ve cennette bunun mükâfatının alınacağı dillendirilmiştir. Hristiyan din adamları, kölelere isyan yerine sabrı tavsiye ederek bu düzenin devamına dolaylı da olsa katkı sağlamışlardır. Bkz. Baha Yiğit Sayın, *Roma’da Köle ve Hukuku*, İstanbul, 2020, s. 405.

⁵⁶ Kavakçı, *Suriye-Roma...*, s. 28.

⁵⁷ *Ecloga*’nın 8. Bölümü kölelikten bahseder. Özgür olarak doğan birine ‘*eleutheros*’, özgürlüğü verilen birine ise ‘*apeleutheros*’, esaret altındaki birine ‘*oiketes*’ ve köle olan birine ise ‘*doulos*’ denirdi (Freshfield, *A manuel of...*, s. 34).

⁵⁸ Oğuzoğlu, *Roma Hukuku*, s. 61.

⁵⁹ Altop, *Roma Hukukunda...*, s. 89.

⁶⁰ Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 143.

Praetor hukukuna göre yapılan bu üç azat etme şekli şahitler huzurunda ve yazılı belgeyle yapılmasına rağmen, *Ius Civile*, bu azat etme yöntemlerini kabul etmiyor ve köle yine özgürlüğünü kazanamıyordu. Bu hakkaniyetsiz ve hukuksuz durum karşısında, köleyi geri almak için başvuran efendi veya mirasçısının başvurusunu *praetor* reddetmekteydi. Böylelikle zaman içerisinde *praetor* onayıyla yaşayan yeni bir azatlı sınıfı ortaya çıktı. Roma hukukçuları bu fiili durum karşısında MS 19 yılında bu zümreye dâhil olan azatlılar için yeni bir kanun çıkarttılar. *Lex Lunia Norbana* adı verilen bu kanunla *praetor* hukukuna göre azat edilenler *Ius Civile* hukukuna göre de artık özgür sayılmışlardır⁶¹.

Diğer Özgür Bırakma Yöntemleri:

Yukarıda bahsettiğimiz hükümlerin dışında, bazı istisnai durumlarda köleler özgürlüklerini kazanabiliyorlardı. Özel bazı kanunların ve imparatorluk emirnamelerinin kabul etmiş olduğu bu yöntemlerin en önemlileri şunlardır:

-Roma İmparatorluğuna büyük hizmeti geçen bir köleye, devlet özgürlüğünü bahsedebiliyordu. Örneğin sahibini öldüren kişiyi tespit etmiş, asker kaçağının yerini haber vermiş olan bir köleye ödül olarak özgürlük verilebiliyordu⁶²

Savaşta büyük kahramanlık göstermiş bir köle de özgür olabiliyordu. *Ecloga*'ya göre (E. 8. 4. 1.) “*Düşman tarafından savaş esiri haline getirilmiş bir köle, devlet için kahramanlık yapmışsa, hemen özgürleştirilir. Fakat düşman tarafından savaş esiri haline getirilmiş ve devlet için herhangi bir kahramanlık yapmamışsa, beş yıl benzer şekilde köle olarak hizmet eder ve bu zaman dolana kadar özgür olamaz.*”

-Artık eli ayağı tutmaz olmuş bir köleyi sahibi terk ederse, köle hukuken olmasa da fiilen özgür olmuş kabul edilirdi⁶³.

-Kölesine karşı tuzak kuran, zalimce davranan ve hakkaniyetli davranmayan kimseleri cezalandırmak maksadıyla, köleler hür sayılırdı⁶⁴.

-Yirmi sene dürüstlük içerisinde, hüsnüniyetle yaşamış bir köle zaman aşımından mütevellit (*praescriptio longi temporis*) özgür kabul edilirdi⁶⁵.

-Belirli bir süre sonunda özgürlük verileceğine dair söz verilmiş bir köle, o vakit geldiğinde hür olarak değerlendirilirdi⁶⁶.

-Hristiyanlığın devlet dini olmasından sonra Hristiyan olmayan birinin Hristiyan kölesi kanun önünde azatlı olurdu. Bu yasak özellikle Yahudilere karşı çok keskin uygulanmıştır *Ecloga*'nın ekler kısmı Yahudilerin ve sapkın olarak değerlendirilen kişilerin köle sahibi olmasını yasaklamıştır⁶⁷.

Yine kilise hizmetinde rahip veya keşiş olmak için giren bir köle belirli bir müddetin sonunda özgür kişiler arasına girebiliyordu. Kilisede vaftiz olan bir köle de Hristiyanlığı kabul ettiği için hür kabul ediliyordu. *Ecloga*'da bununla ilgili çok açık bir hüküm vardır. (E. 8. 1. 4.) “...ayrıca efendisi ya da ev sahibesi ya da onların rızasıyla çocukları Kutsal Vaftiz töreninde vaftiz babalığı yaparlarsa köle özgür bir birey haline gelebilir. Efendisinin bilgi ve rızası dâhilinde rahip veya keşiş olan yukarıda ismi geçen kişiler de efendileri tarafından özgürlükleri verilmiş kişiler grubuna dâhil olurlar.”

⁶¹ Altop, *Roma Hukukunda...*, s. 90.

⁶² Salvatore Di Marzo, *Roma Hukuku*, (Çev. Ziya Umur), İstanbul, 1954, s. 39.

⁶³ Umur, *Roma Hukuku*, s. 370.

⁶⁴ Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 144.

⁶⁵ Umur, *Roma Hukuku Lügatı*, s. 164.

⁶⁶ Altop, *Roma Hukukunda...*, s. 105.

⁶⁷ “26- (Hristiyan kölelere sahip olan ve onları sünnet eden heretik, Yahudi ya da paganlara yasaklanan kurullarla ilgili). Sebebi ne olursa olsun bir Yahudi, Hristiyan bir köleye ya da diğer heretik uluslardan olan bir köleye sahip olamaz. Eğer o bunu yapar ve onu sünnet ederse, devlet köleyi azat eder ve sahibi idam edilir. Bir pagan, Yahudi ya da Samaritan ve Ortodoks Hristiyan olmayan herhangi biri, Hristiyan köleye sahip olamaz. Ayrıca bu tarz bir köle azat edilir ve efendisi *Res Privata* 'ya (İmparatorun özel mülkünden de sorumlu olan ekonomi kurumu) 30 altın ceza olarak öder.”

Azatlı (Liberti) Sınıfının Hukuki Durumu

İlk devirlerde *patronuslar* azatlıyı yeniden köle yapma haklarından mahrumdu. Klasik devir sonrası hukuk döneminde efendilerine nankörlük etmiş, iyilikbilmez azatlıları yeniden köle etme hakkı tanındı⁶⁸.

Roma hukukunda azat edilmiş bir köle doğuştan özgür olan bir Romalıyla aynı haklara sahip değildi⁶⁹. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi her şeyden önce Roma toplumunda azatlı sınıfına mensup olan eski köleler eski efendilerine karşı saygılı olmak zorundaydılar. Şayet azat edilmeleri karşılığında özgür kaldıktan sonra bir miktar daha çalışmak veya para ödemek gibi şartlarla bir anlaşma yapmışlarsa bu mükellefiyeti yerine getirmek durumundaydılar. Bu yükümlülükleri yerine getirmeyen bir azatlı yeniden köle sınıfına dâhil oluyordu⁷⁰.

Bu hüküm *Iustinianus* yasalarından sonra da aynen devam etmiş ve azatlının *patronus*'a saygı gösterme zorunluluğu geç dönem Roma hukuku yasalarında da uygulanmıştır. *Ecloga*'nın ilgili maddesinde (E. 8. 3.) “Özgürleştirilmiş erkek, devlet görevlisi bile olsa, onu özgürleştiren kişiye veya çocuklarına karşı aşağıdaki suçlardan herhangi birini işlerse efendisi tarafından tekrar köle haline getirmekle cezalandırılır. Eğer kasıtlı bir şekilde onlara fiziksel şiddet uygularsa, hakaret ederse veya itaatsiz davranırsa, herhangi bir sebeple önemsiz olsa bile onları incitirse veya onlara komplo kurarsa tekrar köle haline getirilebilir” hükmünün yer alması bu zorunluluğun sonraki devirlere kadar varlığını devam ettirdiğinin kanıtı niteliğindedir.

Bununla birlikte azatlılar senatör olamıyordu. Ayrıca özgür kimselerle cumhuriyet döneminin sonuna kadar evlenmeleri yasaktı. Bu yasa *Augustus* döneminde evliliği düzenleyen yasa maddelerini içeren (*Lex Iulia de Mariendis Ordinibus*) kanunların yürürlüğe girmesiyle ortadan kaldırıldı⁷¹.

Azatlılarla doğuştan hür kişiler arasındaki fark efendisinin saklı tuttuğu haklar dışında özel hukuk ve kamu hukuku alanında *Iustinianus* döneminde tamamen ortadan kalkmıştır⁷². Sonraki yasa çalışmalarında da azatlıların durumuna dair olumsuz kanunlara yer verilmemiştir.

SONUÇ

Köleci sistem, bütün ilk çağ toplumlarında olduğu gibi Roma toplumunda da önemli bir yer tutmaktaydı. Bunun temel sebebi, endüstrinin köleci sistem üzerinden dizayn edilmesidir. Krallık dönemindeyken bir tarım toplumu hüviyetinde olan Roma, iş gücü olarak kölelere ihtiyaç duymaktaydı. Devam eden süreçte kölelerin sayısındaki artış, toplumun genel kültürel düzeyinde bir değişime neden olduğu görülmüştür.

Roma, cumhuriyetten imparatorluğa geçtikten sonra kölelerin sosyal statülerinde bir gerileme yaşanmıştır. Bundan dolayı köle mülkiyetinin sınırları kanunlarla, kesin çizgilerle belirlenmiştir. *Iustinianus* döneminde kaleme alınan kanunnamelerde köle sahiplerinin, köleler üzerindeki haklarında sınırlandırmaya gidilmiştir. Roma ve Doğu Roma Hukukunun ilgili kanun metinlerinde kölenin insan olma olgusu göz ardı edilemese de mal olma vasfı değişmemiş ve köleye hak ehliyeti tanınmamıştır.

Köleler, Roma'nın ilk yıllarından itibaren tarımla uğraşan ailelerin bir ferdi gibi görülmüştür. Zaman içerisinde devletin sınırlarını genişletmesiyle, dünyanın değişik yerlerinden getirilen farklı kültürlerden köleler Roma toplumunda görülmeye başlanmıştır. Bu da hukuk metinlerinde farklı sınıflandırmalarla anılan köle guruplarının anılmasına neden olmuştur.

⁶⁸ Karadeniz, *Roma Hukuku*, s. 147.

⁶⁹ Bazı durumlarda özgür bırakılmış yetenekli bir köle yine efendisinin hizmetinde, zanaatkâr, kişisel hizmetçi veya farklı bir pozisyonda çalışabiliyordu. Ramsay MacMullen, “Late Roman Slavery”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 36 (3), 1987, s. 360.

⁷⁰ Akıncı, *Roma Hukuku...*, s. 177.

⁷¹ Gönenç, *Roma Hukukunda...*, s. 103.

⁷² Umur, *Roma Hukuku*, s. 408.

Roma İmparatorluğu'nun doğal sınırlarına ulaşmasından sonra köle arzında kıtlık yaşanmıştır. Bununla birlikte artık mesleklerin toplumda yerleşmesi ve tarım toplumundan ticaret toplumuna geçişle birlikte kölelerle ilgili hukuk maddelerinde bir yumuşama görülmüştür.

Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunda devlet dini olmasıyla kölelikle ilgili hukuk maddelerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Özellikle azat etme yöntemlerinde bazı kolaylıklar getirilmiş ve Geç Antik Çağ'da, *Iustinianus* ve *III. Leo* devri kanunnamelerinde, azatlıların haklarında müspet manada iyileştirmeler yapılmıştır. Fakat Hristiyanlığın kabulünden sonra da köleci sistem yok olmamıştır. Roma hukukunda kölelikle ilgili yasalar, tarihi süreç içerisinde yapılan küçük değişikliklerle var olmaya devam etmiştir.

Yayın Tarihi	26 Haziran 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Date of Publication	26 June 2023
Reviewers	Single Anonymized - An Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

KAYNAKÇA

Akıncı, Şahin, *Roma Hukuku Dersleri*, Konya, 2014.

Altop, Serpil, *Roma Hukuku'nda Kölelik*, İstanbul, 2002.

Ayiter, Kudret, *Roma Aile Hukuku*, Ankara, 1963.

Barzel, Yoram, "An Economic Analysis of Slavery", *The Journal of Law & Economics*, 20 (1), 1977, s. 87-110.

- Berger, Adolf, “Contubernium”, *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*. Philadelphia 1953, s. 415.
- Berger, Adolf, “Silanianum”, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia 1953. s. 699.
- Berger, Adolf, “Adsertio”, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s. 351.
- Berki, Şakir, *Roma Hukuku*, Ankara, 1949.
- Bozkurt, Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38 (3), 1981, ss. 65-103.
- Bradley, Keith R., “Roman Slavery and Roman Law”, *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, 15 (3), 1988, ss. 477-495.
- Çelebican, Özcan, “Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43 (1), 1993, ss. 299-311.
- Di Marzo, Salvatore, *Roma Hukuku*, (Çev. Ziya Umur), İstanbul, 1954.
- Eren, Selahattin “Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23 (3), 2017, ss. 283-322.
- Freshfield, Edwin Hanson, *A Manuel of Roman Law the Ecloga Published by the Emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople A. D. 726*, Cambridge 1926.
- Günveren, G. Burcu, “Ius Civile’nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 76(2), 2018, ss. 529-557.
- Gönenç, Fulya İlçin, *Roma Hukukundan Kadın*, İstanbul, 2010.
- Humphreys, Mike, *The Laws of the Isaurian Era*, Liverpool, 2017.
- Karadeniz, Özcan, *Roma Hukuku*, Ankara, 1974.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*, Ankara, 1975.
- Koschaker, Paul, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, (Çev. Kudret Ayiter), Ankara, 1971.
- Koçak, Talat, “Geç Antik Çağ’da Doğu Roma (Bizans) Hukukunun Tarihi Seyri” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 2029, ss. 125-132.
- Kurul, Erkan, “Rhodos’luların Denizcilik Yasası: Nomos Rhodion Nautikos”, *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, C. II, 2014, ss. 527-529.
- Macmullen, Ramsay, “Late Roman Slavery”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 36 (3), 1987, ss. 359-382.
- Madden, John, “Slavery in the Roman Empire Numbers and Origins”, *Classics Ireland*, 3, 1996, ss. 109-128.
- Malay, Hasan, *Çağlar Boyu Kölelik*, İstanbul, 2010.
- Megiffert, Arthur Cushman, “The Influence of Christianity upon the Roman Empire”, *The Harvard Theological Review*, 2(1), 1909, ss. 28-49
- Mouritsen, Henrik, “Slavery and Manumission in the Roman Elite: A Study Of the Columbaria of the Volusii and teh Statilii”, *Roman Slavery and Roman Material Culture*, (Ed. Michele George), Toronto, 2013, ss. 43-68.
- Oğuzoğlu, Hüseyin Cahit, *Roma Hukuku*, Ankara, 1956.
- Peralta, Dan-El Padilla, “Slave Religiosity in the Roman Middle Republic”, *Classical Antiquity*, 36 (2), 2017, ss. 317-369.

Rado, Türkan, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, İstanbul, 1978.

Rich, J. W, “Augustus, War and Peace”, *Augustus*, (Ed. Jonathan Edmondson), Edinburgh, 2009, s. 137-164.

Sayın, Baha Yiğit, *Roma'da Köle ve Hukuku*, İstanbul, 2020.

Shumway, Edgar S., “Freedom and Slavery in Roman Law”, *The American Law Register* (1898-1907), 49 (11), 1901, ss. 636-653.

Tahiroğlu, Bülent, “Roma Hukukunda Azad Etmenin Tahditleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (4), 1973, ss. 521-546.

Tahiroğlu, Bülent- Belgin, Erdoğan, *Roma Hukuku Meseleleri*, İstanbul, 1982

The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions, (Latince den İngilizceye Çeviren: Clyde Pharr v.d.), New Jersey, 1952.

The Digest of Justinian, C. 3., (Latince Metinden İngilizceye Çeviren: Watson A.), Pennsylvania 1998.

Umur, Ziya, *Roma Hukuku*, İstanbul, 1974.

Umur, Ziya, *Roma Hukuku Lügati*, İstanbul, 1975.

Watson, Alan, “Roman Slave Law and Romanist Ideology”, *Phoenix*, 37 (1), 1983, ss. 53-65.